

ГЕОГРАФІЯ та ЕКОНОМІКА

В РІДНІЙ ШКОЛІ

ПЕРЕДПЛАТНИЙ
ІНДЕКС 68830

№ 6, 2015

У НОМЕРІ:

ФІНАЛЬНИЙ ЕТАП XVIII
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ УЧНІВСЬКОЇ
ОЛІМПІАДИ З ЕКОНОМІКИ

ЗАВДАННЯ XVIII ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
УЧНІВСЬКОЇ ОЛІМПІАДИ
З ЕКОНОМІКИ

ДЕРМАНСЬКО-ОСТРОЗЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНА
ВІННИЧЧИНА

ДОКЛАДНІШЕ НА PEDPRESA.UA

ГЕОГРАФІЯ та ЕКОНОМІКА

в рідній школі

НАУКОВО - МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ
№ 6 (160) ЧЕРВЕНЬ 2015
ЩОМІСЯЧНИК

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 68830

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР М. П. ЗАДОРОЖНИЙ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

- Бєскова Н. В., начальник відділу змісту середньої освіти та освіти національних меншин Міністерства освіти і науки України, заслужений учитель України
- Бицюра Ю. В., доцент Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, кандидат економічних наук
- Гавриленко Л. І., вчитель географії та економіки Криворізької гімназії № 95, вчитель-методист
- Гетьман В. І., доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат географічних наук
- Гладковський Р. В., головний спеціаліст Міністерства освіти і науки України
- Завалевський Ю. І., заступник директора Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, кандидат педагогічних наук
- Зеленська Л. І., завідувач кафедри фізичної і економічної географії Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, доктор педагогічних наук, професор
- Коберник С. Г., завідувач кафедри теорії та методики навчання природничо-географічних дисциплін НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук, заслужений учитель України
- Криловець М. Г., професор Ніжинського державного університету імені М. В. Гоголя, доктор педагогічних наук
- Ляшенко Г. Б., директор компанії «GL Research and Consulting», учитель географії суботньої української школи імені Івана Франка, кандидат географічних наук, Онтаріо, Канада
- Муніч Н. В., викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова Асоціації вчителів географії України, кандидат педагогічних наук, заслужений учитель України
- Назаренко Т. Г., старший науковий співробітник Інституту педагогіки Національної АПН України, доктор педагогічних наук
- Новицька Л. В., учител географії та економіки ЗОШ № 18 м. Вінниці, вчитель-методист, заслужений учитель України
- Олійник Я. Б., декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент Національної АПН України, президент Українського географічного товариства
- Паламарчук Л. Б., професор Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук
- Петринка Л. В., учител географії ЗОШ I – III ступенів № 44 імені Т. Г. Шевченка м. Львова, вчитель-методист
- Радіонова І. Ф., професор Національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, доктор економічних наук
- Скавронський П. С., учител географії ЗОШ I-III ступенів № 11 м. Бердиєва Житомирської області, вчитель-методист
- Сосса Р. І., директор ДНВП «Картографія», доктор географічних наук
- Сухомлинська О. В., академік-секретар Національної АПН України, доктор педагогічних наук, професор
- Топузов О. М., директор Інституту педагогіки Національної АПН України, доктор педагогічних наук, професор
- Уварова Г. ІІ., доцент Національного авіаційного університету, кандидат педагогічних наук (заступник головного редактора)
- Хлебосолова О. А., професор Російського державного геологорозвідувального університету імені С. Орджонікідзе, доктор педагогічних наук
- Чанцева Н. І., старший викладач Київського університету імені Бориса Грінченка
- Шарухо І. М., декан природничого факультету Могильовського державного університету імені А. А. Кулешова, кандидат педагогічних наук, доцент
- Швець М. О., вчитель географії Олексієво-Дружківської ЗОШ № 14 м. Дружківки Донецької області, вчитель-методист, заслужений учитель України, почесний краєзнавець України
- Шищенко П. Г., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор географічних наук, член-кореспондент Національної АПН України

Міністерство освіти і науки України
Державне інформаційно-виробниче підприємство
видавництво «Педагогічна преса»

Заснований у 1995 р., видається з 1996 р.
До 2012 р. журнал виходив у світ під назвою
«Географія та основи економіки в школі».
У 2012 – 2013 рр. видання мало назву
«Географія та економіка в сучасній школі».
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації, серія КВ № 20023-8923Р
Схвалено вченою радою Інституту педагогіки
Національної АПН України (протокол від 28 травня № 7)

У НОМЕРІ:

ТУРНІРИ, ОЛІМПІАДИ, КОНКУРСИ

БУРЛАКА О. М., ГРАЖЕВСЬКА Н. І.,
МОЙСЕЄВА С. Г., ЧАНЦЕВА Н. І.

Фінальний етап XVIII Всеукраїнської
учнівської олімпіади з економіки 2

Завдання XVIII Всеукраїнської учнівської
олімпіади з економіки 5

ЛИСЕНКО Н. В.

Досвід підготовки учнів до участі
в олімпіадах та написання
науково-дослідницьких робіт 24

МЕТОДИКА, ПРАКТИКА, ДОСВІД

Досвід роботи кращих учителів
ШМАТКО С. В.

Формування картознавчих
компетентностей як чинник розвитку
та саморозвитку ліцеїстів 27

РЕЗНІК В. В.

Рефлексивне управління активним
навчанням на уроках географії 31

ПАЛАМАРЧУК Л. Б., РОМАНЕНКО С. Я.

Виховання патріотизму на уроках
географії 34

ОХОРОНА ДОВКІЛЛЯ

ГЕТЬМАН В. І.

Дермансько-Острозький національний
природний парк 40

ГЕОГРАФІЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО І ТУРИЗМ

ІВАНИЦЯ Б. В.

Рекреаційно-туристична Вінниччина 45

ЮВІЛЕЇ

Центральний геофізичний обсерваторії –
160 років 23

ВИКОРИСТАЙТЕ НА УРОЦІ

Бурхливий розвиток країн Африки 30

© Усі права захищено. Жодна частина, елемент, ідея,
композиційний підхід цього видання не можуть бути
копійованими чи видітвореними в будь-якій формі
і будь-якими засобами – як електронними, так і фотомеханічними,
зокрема через ксерокопіювання, запис або комп'ютерне архівування,
без письмового дозволу видавця.

За достовірність фактів, дат, назв і правильність цитування
відповідають автори. Редакція зберігає за собою право рецензування,
редагування та скорочення статей без згоди автора, може нублікувати статті
в порядку обговорення, не поділяючи поглядів автора.

Рукописи не повертаються.

© «Педагогічна преса», 2015

© «Географія та економіка в рідній школі», 2015

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Л. Б. ПАЛАМАРЧУК, професор Київського університету імені Бориса Грінченка, доктор педагогічних наук;
С. Я. РОМАНЕНКО, учитель географії Старопетрівської ЗОШ І–ІІІ ступенів Вишгородського району Київської області

Географія є унікальним шкільним предметом, який комплексно формує територіальний образ Батьківщини, розкриває природні багатства країни, ознайомлює з особливостями історії народу, його господарською діяльністю, традиціями, звичаями, культурою. Стаття містить методичний матеріал та деякі практичні рекомендації, які вчитель зможе використати у своїй роботі.

Уже стало істиною, що найбільш значущою цінністю громадянського суспільства, важливим фактором розвитку демократичної держави є патріотизм. Патріотизм – це соціально-політичне явище, якому притаманні природні витоки, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом. Патріотичне виховання школярів у нинішній суспільно-політичній ситуації посідає головне місце у виховній роботі педагогів, зокрема вчителів географії. Класичними педагогічними пошуками дій на психічну зміну суб'єкта сучасного учня як гідного патріота є орієнтація на утвердження виховної діяльності педагогів у навчально-виховному процесі, створення психолого-педагогічних ситуацій для розвитку емоційно-почуттєвих переконань, морально-духовного перетворення особистості школяра. Виховна діяльність педагога постійно спрямована на усвідомлення поступку, вчинку, на розумінні їх наслідків. Педагог завжди мусить реально обдумувати виховну мету, щоб свідомо її досягти. Як показують новітні педагогічні дослідження, саме комплексний і систематичний підхід під час навчально-виховного процесу дає значні виховні ефекти, зокрема у вихованні патріотизму.

Усвідомлення важливості патріотичного виховання учнів було актуальним завжди. Активне вивчення зазначененої проблеми у вітчизняній педагогіці та методиці навчання географії було започатковано з періоду діяльності А. Дістервега, К. Ушинського, М. Пирогова, М. Гоголя і сягає до досліджень науковців ХХІ ст. За часів незалежної України було приділено більше уваги проблемам національного виховання, формуванню націо-

нальної свідомості та самосвідомості.Хоча ці виховні проблеми досліджувались спільно з патріотизмом і громадянством.

Проаналізувавши теоретичні джерела, варто зазначити, що питання здійснення патріотичного виховання учнів як процесу, що готує молоду людину до життя в громадянському суспільстві, розглядали відомі педагоги ХХ ст. – С. Русова, Я. Чепіга, А. Макаренко, Г. Вашенко, В. Сухомлинський, М. Откаленко, С. Гончаренко, М. Ярмаченко, О. Вишневський, І. Бех, В. Корнєев, О. Савченко, А. Сиротенко, О. Сухомлинська та ін.

Нині, як ніколи, актуальними є слова видатного педагога В. О. Сухомлинського: «Школа стає храмом науки лиш тоді, коли в нім пануває культ рідної мови та культ любові до рідної країни....».

Науково-педагогічні колективи, конкретні наукові школи, наукові лабораторії, окрім вчені, науковці, дослідники під час навчально-виховного процесу вивчають різні аспекти патріотично-го виховання школярів. Бурхливі події останніх десятиліть з новою силою примусили людство звернути увагу на проблеми патріотизму в суспільстві. Особливо гостро це проявляється в українському соціумі останнім часом.

Величезна роль у цьому процесі належить педагогам, зокрема вчителям географії. Вивчення та узагальнення педагогічного досвіду з питань патріотичного виховання учнів мусить стати першочерговим завданням для методистів інститутів післядипломної освіти. Одним з варіантів поширення та апробації матеріалів педагогічного досвіду з проблемами вміщено у нашій статті.

Метою статті є розкриття досвіду виховання патріотизму на уроках географії. Хід експериментальної роботи та практичний науково-викладацький досвід дає можливість дійти висновку, що досліджувана проблема є актуальну не лише у теоретичному, а й у практичному аспекті. Широкий загал учителів прагне ознайомитися з практичним матеріалом, який би допоміг їм у справі виховання патріотизму у молодого покоління громадян нашої держави.

Сучасна вітчизняна система виховання постійно удосконалює процес відтворення, осучаснення і поглиблення патріотичного вихован-

ня школярів. Це здійснюється під час вивчення учнями навчального матеріалу на уроках, у позаурочний час та в організації їхньої позашкільної діяльності.

У свій час А. Дістервег писав: «Кожна людина належить конкретному народові та конкретному часу... А тому виховання повинно передати свої правила і закони від особливостей народу і часу....» [1]. «Людина – мое ім'я, німець – прізвище» – так писав великий вчений, вважаючи себе патріотом, громадянином своєї держави [1]. Далі він пояснює, що «...дитина не просто «натура» – частина природи, яку вихователь покликаний розвивати («природне виховання»), а й вираз певних соціально-історичних умов життя і відповідної людської культури. Розглядаючи виховання як історичне явище, стан культури кожного народу, тобто середовища, в якій формується кожна людина, слід також розглядати в її природно-історичному русі. Принцип культуровідповідності, таким чином, виходить з того, що у вихованні необхідно брати до уваги умови місця і часу, в яких народилася людина або в яких її доведеться жити, одним словом, всю сучасну культуру в широкому сенсі слова, особливо культуру країни, що є батьківщиною учня» [1]. Відомий вітчизняний вчений-педагог М. Стельмахович вбачав завдання педагога в тому, щоб забезпечити всі можливості для виховання дитини в її природному (територіальному) середовищі, «коли вона росте і розвивається у звичайному для неї середовищі, в атмосфері культури свого народу, вчиться і виховується рідною мовою шляхом культурно-історичних, духовно-національних традицій і звичаїв....» [2].

Як підтверджують сучасні педагогічні дослідження, практика і досвід роботи вчителів, патріотичне виховання здійснюється на основі наповнення виховного та навчально-виховного процесу національним змістом, формами, спрямованими на формування почуття національної гідності, любові до Батьківщини, до свого народу, його традицій, звичаїв, ритуалів, обрядів, втілення в діях його менталітету та життєвого досвіду. Створення кожним педагогічним колективом умов для вивчення вихованцями рідної мови, історії рідного краю, пам'яток культури та природи, коріння свого роду, пісенно-поетичної спадщини, традицій, звичаїв, обрядів, вірувань, знарядь виробництва та регіонального й національного одягу, організації туристсько-краєзнавчої роботи, стимулювання учнів на збирання та опис етнографічного матеріалу, легенд, казок, прислів'їв, допомоги природі відтворювати типово українське озеленення (посадка калини, верби, мальв, рути-м'яти, чорнобривців), залучати учнів до відновлення народних промислів і ремесел, вироб-

ництва іграшок, сувенірів, вишивання, гончарства, ткацтва тощо.

Розпочинаючи вивчення курсу основ загальній географії у 6 класі, вчитель на конкретних географічних фактах, має підкреслювати внесок українських вчених географів, мадрівників, дослідників Землі. Так під час вивчення теми «Навколо світу подорожі...», учитель обов'язково має розповісти про вітчизняного мореплавця, капітана 1-го рангу Юрія Федоровича Лисянського, що разом із І. Ф. Крузенштерном здійснив у 1803–1806 рр. першу російську навколо світу подорож. Учителю доцільно спинитися на біографії знаменитого земляка. Шестикласникам буде цікаво знати, що Юрій Федорович Лисянський народився 14 квітня 1773 р. у м. Ніжині Чернігівської області у сім'ї священика. Десятирічним хлопчиком вступив до Кронштадтського морського кадетського корпусу. Закінчивши цей заклад, служив на флоті, стажувався на кораблях англійського флоту, під час якого здійснив кілька далеких плавань (побував біля берегів Північної Америки, мису Доброї Надії, плавав в Ост-Індію, довго жив у Америці, де був особисто прийнятий першим американським президентом Дж. Вашингтоном). У 1787 р. переклав з англійської мови і опублікував відому теоретичну працю Дж. Клерка «Рух флотів». За заслуги перед батьківщиною і участь у 18 морських кампаніях Ю. Ф. Лисянський був нагороджений орденом Георгія 4-го ступеня. 7 серпня 1803 р. став капітаном корабля «Нева» у складі першої навколо світу російської експедиції під керівництвом І. Ф. Крузенштерна, яка за головне завдання мала торгово-комерційні цілі. Ю. Ф. Лисянський став першим помічником керівника експедиції і самостійно здійснював окремі маршрути під час проведення експедиції. У грудні кораблі дійшли до о. Св. Катерини, потім – до о. Пасхи, де дослідник провів астрономічні спостереження та уточнив координати острова. Крім того, Ю. Ф. Лисянський склав словник мови місцевого населення. Під час півторарічного перебування у Тихому океані мореплавець описав природу о. Кад'як та о. Сітка. Біля Маріанських островів експедицією відкрито невідомий раніше безлюдний острів, який було названо на честь Юрія Лисянського. Коралові рифи, які наш земляк відкрив неподалік, він назвав «рифом І. Крузенштерна». Шестикласники можуть пишатися тим, що українець Ю. Ф. Лисянський першим у російському флоті здійснив навколо світу плавання, наніс на карту невідомі наукі географічні об'єкти, зробив вагомий внесок в океанографію, етнографію та інші науки.

Він добре ставився до членів експедиції, стежив за їх правильним харчуванням, санітарно-

гігієнічними умовами. За весь період плавання ніхто не хворів на цингу, випадково загинули лише два матроси. Коштовний подарунок – золоту шлагу – зробила своєму капітану команда «Неви» після прибуття до Кронштадта. Від держави мандрівник одержав чин капітана II рангу, орден Св. Володимира III ступеня, премію та пожитеву пенсію. У 1812 р. він власним коштом видав книжку «Путешествие вокруг света на корабле «Нева» в 1803–1806 годах». Книжку доповнював атлас карт («Собрание карт и рисунков к путешествию Ю. Ф. Лисянского»).

У 1814 р. він переклав свою книжку англійською мовою, яка мала великий попит. Зібрані Ю. Ф. Лисянським колекції мушель, етнографічних матеріалів та зброй стали гордістю Російського географічного товариства. На могилі мандрівника написано: «Прохожий, не тузи о томъ, Кто кинул якорь здесь. Он взял съ собою паруса, под коими взлетить въ предѣль небесъ».

Ознайомлення з такою інформацією спонукає учнів не забувати про своїх національних героїв, гордитися ними та їхніми здобутками. Ім'ям Юрія Федоровича Лисянського названо остров на Гаваях, півострів на Алясці, протоку, річку, гору на о. Сахалін, вулицю у Ніжині. Тут, на малій Батьківщині встановлено пам'ятник мореплавцю.

Здійсненню патріотичного виховання учнів сприяє весь навчально-виховний процес з географії у загальноосвітній школі. Навчальний зміст предмета має винятково широкі можливості для цього. Особливе місце займають навчальні теми з вивчення географії населення. З темою про географію населення шестикласники ознайомлюються вперше. Пояснюючи школярам склад та розміщення населення планети, вчитель мусить сконцентрувати їх увагу на тому, що український народ знаний у світі своєю культурою, традиціями, звичаями, відомими людьми. Українці належать до високорозвиненої та культурної європейської нації. Про це свідчить багато фактів з життя українців.

Останнім часом учителі систематично використовують на уроках додатковий навчальний матеріал етнографічного змісту. Школярі з інтересом ознайомлюються з описом побуту різних народів, їх способом життя та господарювання. Учителю варто підкреслити, що давні предки українців – трипільці – залишили народам світу трипільську культуру землеробства. А в Аргентині увіковічено пам'ятниками справи емігрантів з України, що впроваджували тут культуру вирощування зернових.

На уроках географії в 7 класі є величезні можливості формувати риси патріотизму і національної гордості за наш український народ та його

славних представників. Відомості про подвиги і відкриття на Землі пов'язані з іменами українців Є. П. Ковалевського, П. М. Козлова, Ю. Ф. Лисянського, М. М. Миклухо-Маклая. Нині вітчизняні вчені проводять плідні дослідження в Антарктиді, вивчають глибини Світового океану, космос. Соціокультурне спрямування курсу дає можливість розвивати юну особистість, формувати патріотизм, вчити самостійно набувати знання, творчо, критично мислити, аналізувати, узагальнювати і робити висновки.

Під час вивчення природи материка Австралія вчитель підкреслює, що в освоєнні цієї частини світу брали участь українці. У 1820 р. до берегів Австралії прибув корабель «Открытие». У складі експедиції був українець – матрос Федір Зубенко, уродженець Полтавщини. Пізніше стали прибувати іммігранти зі Львова: Джон Луцький, Казимир Кабат, Володимир Коссак.

На початку ХХ ст. прибувають нові групи іммігрантів, з-поміж них були й українці, переважно – робітники залізничних та корабельних компаній. Уже в 20-х роках ХХ ст. у штаті Квінсленд було створено Український робітничий клуб. Один з діячів клубу В. Харченко організував театральну трупу, яка поставила в Австралії першу українську виставу – «Назар Стодоля».

Відомою постаттю в дослідженні життя корінного населення Австралії та Океанії був М. М. Миклухо-Маклай, видатний мандрівник, океаніст, етнограф. У 1870-х роках учений досліджував Нову Гвінею, острови Малайського архіпелагу. Проживав у Сіднеї, був одружений з австралійкою. Його внесок у вивчення етнографії, культури, географії Австралії має світове визнання. Учений провів ряд подорожей: 1871–1872 рр. – до Нової Гвінеї (затока Астролябії та Берег Маклая); 1873–1875 рр. – до островів Малайського архіпелагу з метою вивчення місцевих діалектів; 1876–1877 рр. – знову вивчав Нову Гвінею. Упродовж трьох років він жив серед папуасів, вивчив їх побут, спосіб життя, елементи культури. У 1879–1880 рр. на Меланезійських островах та у затоці Торреса вчений досліджував соціальні умови місцевих племен. У 1880 р. у Сіднеї та Брізбені заснував біологічні станції.

М. М. Миклухо-Маклай написав понад 160 праць з питань антропології, етнографії, географії населення Нової Гвінеї. Частина його наукової спадщини пропала, лише окремі матеріали зберігаються у Сіднейській бібліотеці Мітчелла. Іменем Миклухо-Маклая названо вулиці, узбережжя та кілька установ в Австралії та Океанії.

Переписи населення в Австралії відбуваються через кожні 5 років. За даними переписів, найбільша кількість українців прибула на материк у 1948–1952 роках. У 1954 р. в Австра-

лії проживала 21 тис. українців. Під час перепису 1976 р. українцями назвали себе 17 584 особи, а у 1986 р. українцями ідентифікували себе 32 тис., серед них 46 % становили особи, що народилися в Австралії. Іммігранти з України легко інтегрувалися в австралійську господарську структуру. Вони працюють на заводах, у будівництві, в різних службах держави. Не всі, мабуть, знають, що сучасну столицю Австралії Канберу побудував український архітектор Піліп Грін. Українці, народжені в Австралії, і ті, що здобули освіту і певну кваліфікацію, швидко оформилися на престижних роботах, придбали гарні будинки. Більшість українців належить до середнього класу населення Австралії. Живут вони розорошено, не створюючи компактної частини поселення. В усіх штатах Австралії українці створили свої громади, які виявилися тривалими утвореннями. Важливим елементом організованого життя українців в Австралії є церква – українська католицька та православна. Працюють суботні школи для дітей українців. Активно працюють товариства літніх людей (пенсіонерів). Вагомим чинником громадської організованості в країні є преса. Радіомовлення теж виконує свою організаторську функцію. Українську незалежну державу Австралія визнала 26 грудня 1991 р. [3].

Лише на уроках географії учні можуть усвідомити, що на формування культури народу впливає весь ландшафт – рельєф, клімат, рослинність тощо. Співочість нашому народу навіяли широкі степи і лани, ліричність – мальовнича природа, працелюбність – традиційна робота на землі.

Проте на теренах України, у різних її регіонах дещо відрізняється архітектура будівель, життя, приготування їжі, ведення господарства, деякі ритуали та звичаї, що залежить від природних умов, історичного і соціально-економічного розвитку регіону, його усталених звичаїв.

На уроках у 8 класі учням слід пояснити, що культура охоплює усі прояви соціальної життєдіяльності без розподілу на сфери господарювання, політики, соціальних взаємин і культури у вузькому розумінні. Вона є важливою рисою етносу в цілому. Культура етнічної спільноти – це сукупність реальних, актуальних, функціонуючих творів і зразків, які відіграють значну роль у житті всіх представників даного етносу. Кожен етнос має свій культурний спадок – ту частину системи, яка виявилася стійкою в часі та передалася наступним поколінням. Це стає комплексом освячених цінностей, символів, що зумовлюють появу певного емоційного ставлення. Дотримання власної культури виступає однією з важливих детермінант розвитку сучасного етносу. Учні мають бути свідомі того, що осно-

вними методами вивчення культури етносів є етнографічне дослідження та культурне (кроскультурне) порівняння представників кількох груп. Восьмикласникам варто прочитати рядки з поезії українського поета – сучасника Віталія Іващенка:

Чому у світі всі народи різні?
Несхожі ані звичаї, ні шлях.
Свої у них культури, катаклізми,
І долі різні склались у віках.
Напевно від землі залежить все,
Від красоти і щедрості природи :
Вона формує душі і народи,
І власну неповторність в них несе... [4].

Саме на уроках географії можна розтумачити, що навколоїшня природа впливає на заняття населення, господарство, ритм життя, характер житла, побуту, на архітектуру, створення культурних ландшафтів, спонукає переселення, викликає мотив до подорожей і мандрувань. Школярі ознайомлюються з географією релігій, без знання зародження якої неможливо говорити про цілісну освіту молодої людини. А це все формує патріотизм, любов до рідного краю, своєї Батьківщини.

Кожна тема, кожний урок географії містять політико-виховну інформацію, усвідомлене сприйняття якої учнями сприяє формування переконаності – кращого місця, ніж рідний дім, немає у цілому світі. Зокрема, на уроках у 8 і 9 класах під час вивчення матеріалу про природу та господарство України відбувається формування почуття принадлежності до великого українського народу, яким ми є; гордості і любові до нашої культури і традицій. У дітей від захвату горячі очі, вони запитують: «То наша культура та історія така ж давня, як і Стародавнього Єгипту?», і переконливо стверджують: «Наша природа не менш прекрасна, ніж природа інших екзотичних куточків світу! А яка багата наша історія! Чого вартий феномен козацтва!».

Під час вивчення економічної та соціальної географії у 9 та 10 класах для формування патріотизму в учнів необхідно наводити позитивні результати у господарюванні українців, приклади з національної економіки. Економічний патріотизм українським потрібний учителям географії. Щоб наводити приклади досягнень нашої економіки, потрібні позитивні результати економічного зростання. На жаль, сьогодні економіка країни перебуває на рівні слаборозвинутих країн Африки та Південної Америки, оскільки основу її становить сировинний сектор (57 %). Навіть металургія, хімічна промисловість, сільське господарство, інформаційні технології на 87 % є сировинними. Лише свідомий економічний патріот-

тизм може поліпшити стан економіки в країні. Старшокласники самостійно доходять висновку, що до влади потрібно допускати лише людей з високою мораллю – носіїв найкращих людських цінностей.

Більшість учителів географії привчають учнів бачити прекрасне, виховують у них активне ставлення, свою позицію, щоб вони не росли байдужими до рідної природи і творінь людських рук. Навчання учнів фізичної географії безпосередньо зв'язане із сприйняттям краси рідної природи, неповторних поєдань різної рослинності в лісі і степу, ландшафтів вічнозеленої рослинності субтропіків і холодної краси гірських вершин, бурхливого моря і тихого лісового озера.

На уроках географії вчителі часто використовують вірші українських поетів-патріотів. Досить влучними є віршовані слова Марії Бакай:

Одна Батьківщина, і двох не буває,
Місця, де родилися, завжди святі.
Хто рідну оселю свою забуває,
Той долі не знайде в житті.

Слова відомої української поетеси Любові Забашти вчителі теж використовують для формування патріотизму:

Є щось святе в словах «мій рідний край».
Для мене – це матусі пісня ніжна,
І рідний сад від квіту біlosніжний,
І той калиновий у тихім лузі гай.
Для мене – це твої стежки й мої,
В містах і селях скроплені любов'ю,
Й пісень людських прозорі ручай.
Усе, що серцю рідне невимовно.
Його історія... В ній стільки гіркоти.
І тим рідніш мені ти, краю рідний,
І день встає, як райдуга погідний.....

На уроках з географії України звучить вірш поета-сучасника Романа Бойчука «Це усе – Україна моя»:

Там, де гори зовуться Карпатами,
Широчє рікою Дніпро,
Білим цвітом калина під хатою
І в гнізді журавлине перо.
Там, де ненъки пісні перевеслами,
Рути цвіт, де шумить водограй,
Там, де зими стрічаються з веснами
І де рідний мій батьківський край.
Тут завжди повертаються з вирю,
І колосяться ряснно поля...
– Це усе є моєю країною,
Це і є – Україна моя.
Рідну мову тут звуть солов'їною,
Тут і правда і воля своя
– Це усе є моєю країною,
Це і є – Україна моя... [5].

Популярною нині є творчість поета-пісняра Анатолія Матвійчука. Його вірш «Я люблю Україну свою» можна використовувати на багатьох уроках географії. Ось ці чудові слова:

Я колись на землі народився
У своїм солов'їнім краю
За мое босоноге дитинство
Я люблю Україну свою.

Тут я вперше піднявся на ноги,
Тут завжди на своєму стою.
За поразки мої й перемоги
Я люблю Україну свою.

Я у пісню слова переллю
І повторить за мною крилато
І Дніпро, і Донбас, і Карпати –
Я люблю Україну свою!

То сміюсь, а то плачу від болю,
Знаю я, що живу не в Раю,
Але як би не склалася доля,
Я люблю Україну свою!

Незнищенна вона і священна,
Я з долонь її музику п'ю,
І одна тільки правда у мене –
Я люблю Україну свою! [6].

Завдяки використанню краєзнавчого матеріалу на уроках географії учні мають змогу вийти за межі підручника, відчути історико-географічні події краю. Використання краєзнавчого матеріалу допомагає вчителю географії ефективно працювати над формуванням у учнів почуття патріотизму, національної свідомості та історичної пам'яті свого народу, переконувати своїх вихованців у тому, що знання рідного краю духовно збагачують кожну особу і дають їй змогу доторкнутися до історії своєї Батьківщини. Система використання місцевого матеріалу на уроках географії доводить, що саме краєзнавство є неоціненною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь, усього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної і духовної культури. Ця скарбниця є тим своєрідним місточком, який зв'язує покоління минулі з поколіннями сучасними і прийдешніми.

На уроках географії у Старопетрівській ЗОШ I-III ступенів Вишгородського району Київської області систематично використовується місцевий краєзнавчий матеріал. Чітка система навчальної краєзнавчої роботи сприяє поступовому накопиченню знань про свою місцевість, про рідний край. Як домашнє завдання учні виконують свої тематичні краєзнавчі до-

слідження, наприклад «Мікротопоніми Старих Петрівць» та «Старі Петрівці: вчора, сьогодні, завтра».

Роботу «Мікротопоніми Старих Петрівць» учениця починає такими словами: «Краю май рідний... Не раз ти був оточений загарбниками, палав у вогні пожеж, залитий слізьми і кров'ю. Та всі твої біди і напасті розбивались об кри ницю доброї твоєї душі, і, розправивши плечі, ти знову вставав із праху, зводячи на місті розтоптаних нові будинки, творячи неповторну красу села Старі Петрівці. І саме захоплюючись тобою, рідне село, твоїм швидким розkvітом, я вирішила відкрити ту завісу минувшини, що закрила твою славну історію. Мое єдине бажання – це донести нащадкам любовно зібрани описи історії батьківщини, села Старі Петрівці. Нехай оце зібрання стане заповітом майбутнім жителям села, нехай вони так само, як і їхні предки, дбають про розkvіт і розвиток села, хай рік за роком відкривають нову, дбайливо написану, сторінку нашої історії. Нехай оці сторінки збережуть частинку душі кожного жителя, який допоміг чи розповів корисну інформацію про наш край...».

Основними засобами патріотичного виховання учнів на уроках географії є різноманітні інформаційні джерела про рідний край та про свою Батьківщину. Ними можуть бути своєрідні краєзнавчі бібліографії, архівні та музеїні матеріали, картографічні джерела, усна народна творчість (легенди, перекази, думи, міфи, пісні, прислів'я, приказки, казки тощо), офіційні державні документи, художня література, статистичні джерела, спостереження, довідники, енциклопедії, підручники, газети, журнали, путівники, пам'ятки природи, історії, культури тощо.

Процес формування в учнів якостей патріота включає в себе взаємозв'язану діяльність учителів та учнів, а також батьків учнів, щодо розвитку моральних почуттів, особистісних якостей та рис, а саме: любові до Батьківщини, відданості їй, активної праці на благо Вітчизни, примноження трудових традицій, бережного ставлення до історичних пам'яток, традицій, звичаїв рідної України, прагнення до зміцнення честі та гідності своєї держави, прив'язаності та любові до рідного краю, мужності, готовності захищати Батьківщину.

Виховання патріотизму в учнів є складним педагогічним процесом, який передбачає сплановану виховну діяльність, її цілеспрямовану організованість та впровадження в освітній процес. Патріотичне виховання здійснюється на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях, обрядах, духовності, багатовікових виховних традиці-

ях. Шкільні курси географії мають величезний науково-ресурсний потенціал для реалізації цих завдань. Уроки географії передбачають виклад навчального матеріалу на основі патріотизму, вивчення географії України, рідного краю, місця держави у світовому господарстві. Ці та інші навчальні теми спонукають учителя спрямовувати навчання на виховання в учнів патріотизму та громадянськості. Вчитель має створювати на уроці такі умови, які б сприяли позитивним результатам реалізації патріотичного виховання. Засвоюючи навчальний матеріал про сою Батьківщину, рідний край, учні виробляють певне ставлення, досвід поведінки, оцінки та самооцінки конкретних вчинків. Рівень вихованості, дії, вчинки дитини, вияв її свідомості, позитивна мотивація рішень становлять головні засади людини-громадянина. Адже патріотичне виховання – це історично зумовлена сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної поведінки, спрямованих на організацію життедіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь. Практика показує, що тільки цілеспрямована робота в системі діти – батьки – школа, живе спілкування з дітьми допомагають виховувати в учнів почуття патріотизму, використовуючи багато можливості краєзнавчого матеріалу. Якщо учні з дитинства будуть дбайливо ставитися до своєї малої батьківщини, поважати своїх батьків, національні та державні символи, то впевнено можна сказати, що вони стануть справжніми патріотами України. Патріотичне спрямування навчального змісту уроку створює умови для виховання молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Д і с т е р в е г А. Керівництво до освіти німецьких учителів [Публікації, фрагменти] // Нар. освіта. – 2001. – № 1.
2. С т е л ь м а х о в и ч М. Г. Народна педагогіка. – К., 1985. – С. 26.
3. П а л а м а р ч у к Л. Б. Соціокультурна складова змісту шкільних курсів географії: теорія і практика. Монографія / Л. Б. Паламарчук. – К.: Київ-Й ун-т ім. Б. Грінченка, 2011. – 412 с.
4. І в а щ е н к о В. В. Українці! Прокидайтеся! (поетична публіцистика). – К. : Тов. «Видавничя компанія «КИТ», 2002 – С. 6.
5. <http://www.from-ua.com/politics/e052aac8a88d9.html>
6. http://klipos.ru/muz/anatolij-matvijchuk_jalublu-ukrainu-svou